

Nové subjekty ohrožujúce ľudské práva*

Kto môže byť porušovateľom ľudských práv?

Daniel Šmihula

Keď sa v právnej teórii rozoberajú subjekty vzťahu, v ktorom sa realizujú alebo porušujú základné ľudské práva a slobody, vždy sa pozornosť sústreďuje na nositeľa týchto práv, ktorému sú upierané. A jasne sa dnes určuje že týmto nositeľom ľudských práv a základných slobôd v modernom chápaní je každý človek príslušník druhu *Homo sapiens*.

„... odvolávajú sa na moc prirodzeného práva, ľudská bytosť má právo byť rešpektovaná, je subjektom práv, vlastní práva. Tieto vlastnosti patria človeku vďaka skutočnosti, že je človek.“¹

Všeobecná deklarácia ľudských práv používa jednoznačné kategorické výrazy ako: „každý jednotliviec..., všetci ľudia..., každý..., nikto..., muži a ženy“. A Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach zaväzuje štáty „...zaistiť tieto práva všetkým jedincom...“ na území pod ich správou. (čl. 2)

Ale napodiv, málo teoretikov sa zaoberalo subjektom na druhej strane tohto právneho vzťahu – porušovateľom alebo garantom ľudských práv. A ak áno, takmer výlučne sa orientovali na štát ako jediného porušovateľa ľudských práv.

Napríklad: „Idea prirodzených práv mala postaviť zábranu všemohúcnosti štátu prekážajúcemu rozvoju slobody, individualizmu a autonómii osobnosti a položiť základy právneho štátu.“²

„Myšlienka, že človek má neodňateľné a posvätné práva... ...je reakciou na štátne a spoločenské potláčanie týchto práv...“³

Alebo „Moderná koncepcia ľudských práv sa zakladá na existencii univerzálnych ...ľudských práv a základných slobôd, spätých s úpravou vzťahu medzi štá-

tom a jednotlivcom, občanmi, prípadne inými skupinami (etnickými, jazykovými, rasovými, národnostnými, náboženskými)“.⁴

Takáto fixácia na štát ako jediný zdroj ohrozenia ľudských práv, jediné nebezpečenstvo pre život a slobody jednotlivca vyplýva z toho, že v čase sformovania ideí ľudských práv moderný (osvietenecký absolutistický) štát už porazil a podrobil si všetky alternatívne spoločenské organizácie, ktoré ho mohli teoreticky ohrozovať. Stal sa monopolným držiteľom moci a dalo sa predpokladať, že pred ostatnými subjektami ochráni občana sám. Hrozba pre štát a pre jednotlivcov zo strany kmeňových štruktúr, cirkvi, veľkých feudálov, samosprávnych organizácií, zbojníckych družín a pod. preto prestala byť aktuálnou. Neboli vnímané ako závažné hrozby. Otázka stála inak: Kto ochráni občana proti všemocnému štátu? Idea neodňateľných ľudských práv a právneho štátu bola riešením tohto problému: Štát má len obmedzené prostriedky a právom určený spôsob ako konať.

Paradoxne napriek tomu, že už nemá takú absolútnu nebotyčnú pozíciu nad radovými občanmi ako v minulosti, stále je považovaný za jediný subjekt schopný porušiť ľudské práva tak, aby to práva chápalo ako porušenie ľudských práv.

Pritom práve vďaka ústupu štátu z istých mocenských pozícií, sa opäť dostávame do situácie, v ktorej záujmy označované za ľudské práva môže rovnako kruto a bezohľadne ohroziť aj niekto iný ako niekdajší autoritársky alebo totalitný štát.

„...V niektorých častiach Európy sa organizovaný zločin... ...stal vážnym konkurentom štátnej moci.“⁵

* Článok vznikol v rámci seminárnej práce pre Výberový vzdelávaci spolk na jar roku 2000 ako výsledok spolupráce so školiteľom JUDr. Eduardom Báránym CSc.

¹ JACQUES MARITAIN: *The Rights of Man and The Natural Law*, Charles Scribner's Sons, New York, 1951, st. 65.

² J. L. LUKAŠEVA: *Obsčaja teorija prav čeloveka*, Izdatelstvo Norma, Moskva, 1996, st. 11.

³ PETER PERNTHALER: *Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre*, Springer Verlag, Wien, 1986, st. 348.

⁴ VIERA STRÁŽNICKÁ, ŠTEFAN ŠEBESTA: *Človek a jeho práva*, Juga, Bratislava, 1994, st. 14.

⁵ EDUARD BÁRÁNY: *Rechtsstat and Organized Crime*, zborník European Round Table Conference: National and International Aspects in Countering Organized Crime and Terrorism, Bratislava, 29–31 March 1995, 1995, st. 88.

Toto zistenie by nemalo byť šokujúcim, lebo absolútnosť mocenského monopolu štátu nalomili tri – štyri závažné procesy, ktoré prebehli asi tak od konca 19. storočia do šesťdesiatych rokov.

Predovšetkým sa sám štát veľmi výrazne **obmedzil v prostriedkoch**, ktoré používal pri vládnutí. Dokonca aj v socialistických krajinách sa po prvom štádiu násilného uchopenia moci zvýšili isté právne garancie občanov.

Zároveň v procese demokratizácie prestal byť sférou panovníka a byrokracie oddelenej od obyvateľov. Tí sa priamo podieľajú na jeho podobe, na personálnom zostavení jeho najvyšších orgánov a vytváraní politického programu. Štátna politika je preto závislá na verejnej mienke a v pravidelných intervaloch sa vodcovia štátu musia podrobovať testu sympatií občanov. To spolu so súperením politických strán spôsobuje **stratu pôvodnej akcieschopnosti** štátu, jeho úradníctva a brachiálnej moci, ktorá je len čiastočne vyvážená väčším pocitom príslušnosti občanov k tomuto štátu a tým aspoň teoreticky, väčšou ochotou štát podporovať. Súčasne politické strany a prílišné prebujnelé partajníctvo môžu vyvolávať atmosféru studenej občianskej vojny a ustavične znovunastolovať otázku moci.

Obajvili sa **nové mocenské subjekty** (i vďaka ústupu štátu pod tlakom liberalizmu), nad ktorými štát nemá absolútnu prevahu a ktoré sú len v obmedzenej miere pod jeho kontrolou. A ktoré fakticky majú tú moc, ten vplyv, aby dokázali v podstatnej miere negatívne vplývať na život ľudí. Ide najmä o už spomenuté mafie a nadnárodné spoločnosti.

Vzniklo veľké množstvo **malých štátov**. Tieto nové malé štáty už nie sú tak mocné, aby mohli plniť tradičnú úlohu štátu na všetkých úrovniach rovnocenne s veľmocami. Dajme tomu veľká nadnárodná spoločnosť si asi ťažko mohla a môže dovoľovať používať nátlakové prostriedky voči Francúzsku a Spojeným štátom – ale už voči Guatemale alebo aj malému Slovensku áno. Ono to nie je vo väčšine učebníc dostatočne zdôraznené – ale moderný štát (v prvom štádiu osvieteneckej absolutistickej monarchie) bol takmer automaticky chápaný ako veľmoc – skutočný mocenský aktér svetovej politiky. A tie takými aj boli, pretože v procese centralizácie – vzniku tzv. národného štátu boli malé európske krajiny pohltené a mimoeurópske ani nemali právo na existenciu – vestfálsky medzinárodný systém im určoval postavenie koristi. Tento proces vyvrcholil práve v posledných v posledných štyrochpiatich desaťročiach pred prvou svetovou vojnou a zapadol práve do obdobia, ktoré bolo kľúčové pre sformovanie právneho štátu a aplikovateľnej koncepcie demokracie a ľudských práv. Medzi rokmi 1871–77, pred začiatkom rozpadu Osmanskej ríše a po zjednotení Nemecka existovalo v Európe iba 17 nezávislých štátov,

z ktorých sa sedem považovalo za veľmoc. A aj také krajiny ako Španielsko, Portugalsko, Holandsko, Dánsko a trocha neskôr aj Belgicko mali svoje koloniálne dŕžavy ďaleko za morom... Teoretici ani necítili potrebu sa zaoberať pozíciou malého štátu, lebo to bol skôr výnimočný fenomén a navyše – väčšina z nich pochádzala z Anglicka, Nemecka, Francúzska a habsburskej ríše....

Je pochopiteľné, že tieto štyri spomenuté procesy sa nazájom podporovali. Nové subjekty by nezískali taký význam, keby im štát aspoň čiastočne neuvoľnil pole, malé štáty by vôbec nemohli vzniknúť, keby nedošlo k demokratizácii veľmocí a celkovému väčšiemu rešpektu k právam aj malých národov na sebaurčenie. Veľmoci by nemohli pokračovať vo vnútornej demokratizácii a akceptovať ohľad na ľudské práva, keby boli viazané nejakými národnoslobodzovacmi vojnami v kolóniách. A v prípade mnohonárodnostných ríš demokratizácia a garancie ľudských práv často znamenali rozpad – ako sa potvrdilo v ZSSR, Česko-Slovensku, Južoslávii a vlastne aj v Rakúsku-Uhorsku atď.

Keď sa hovorí o subjektoch porušujúcich ľudské práva, treba mať na pamäti dve doteraz platné všeobecne uznané obmedzenia. Porušením ľudského práva nie je každý zásah do integrity osoby a ani každé porušenie záujmu jedinca uvedených v rôznych zoznamoch ľudských práv. Predovšetkým toto porušenie musí vychádzať od iného jedinca alebo skupiny jedincov. Človeka môže zabiť aj zviera alebo blesk, no vtedy sa udalosť neopisuje tak, že bolo porušené jeho právo na život. Právo a právny systém sú pojmy čisto z oblasti spoločenského života. Ľudia majú práva a povinnosti len voči sebe a len vzťahy medzi ľuďmi sú upraviteľné právom. Voči prírode nemožno mať práva. Stalo sa módnym síce hovoriť právach zvierat, no spoločnosť ich nezaväzuje žiadnymi právnymi povinnosťami a ide skôr o ich ochranu zo strany spoločnosti než o skutočnú právnu subjektivitu. Niektoré teórie zdôrazňujú povinnosti ľudí voči prírode a životnému prostrediu, no taktiež ide skôr o ich ochranu, je to povinnosť spoločnosti ako celku a aj spoza tejto teórie vytýča antropocentrický princíp, zdôrazňujúci, že životné prostredie chránime hlavne kvôli sebe... „Ak ekonómovia vidia svet cez prizmu zisku, investícií a najmä rastu, ekológovia sa dopracovali k poznatku, že rast je pre nich raz a navždy daný parametrami biosféry a nadmerné zásahy by spôsobili ich kolaps, čo by v konečnom dôsledku viedlo k zániku akéhokoľvek života, vrátane ľudského a teda aj myšlienky práv človeka.“⁶

Ani keď pôvodca škody či upretia práv je človek nejde vždy o porušenie ľudských práv.

Pretože v tradičnej koncepcii ľudských práv jediným porušovateľom ľudských práv a základných slobôd bol štát, práve na ochranu pred ním musel byť vypracovaný celý zložitý a dokonca medzinárodný me-

⁶ JÁN ČÍPKÁR: Právo na priaznivé životné prostredie a koncepcia trvale udržateľného rozvoja, zborník Ľudské práva a právny status na prelome tisícročí, Veda, Bratislava, 1999, st. 283.

chanizmus ochrany. Automaticky sa predpokladalo, že keď raz štát previedol svoje medzinárodné záväzky v oblasti ľudských práv do vnútroštátnej legislatívy, s porušiteľní jej ustanovení si dokáže ľahko spraviť poriadok a tak oprávnené preberá zodpovednosť za ich konanie. V prípade hospodárskych, sociálnych, kultúrnych práv alebo práv dieťaťa či tzv. tretej generácie ľudských práv sa dokonca vyžadovalo aktívne pôsobenie štátu na ich zabezpečení.

Avšak toto už nezodpovedá reálnej situácii a cieľom tohto článku je to dokázať. V súčasnosti sa tu zjavujú iné už raz spomenuté subjekty, ktoré majú schopnosť ohroziť záujmy označované ako ľudské práva a zároveň štát stratil schopnosť ich mocensky pacifikovať. Sú štátu mocensky v mnohom takmer rovnocenné a štát ich nedokáže v úplnosti na svojom území podriať svojim záujmom a pravidlám. Možno sa štátu nepostavia otvorene, no majú moc na to, aby ho ochromili a znemožnili mu zasiahnuť proti nim.

Ak sa prijme za základ táto téza, do inej roviny sa dostane aj otázka ochrany žien, detí apod. pred násilím zo strany súkromných osôb alebo ochrany práv zamestnancov pred zamestnávateľmi, čo sú otázky, ktoré sa dnes dostali do popredia. Napríklad „v Deklarácii o odstránení násilia páchaného na ženách, ktorú Valné zhromaždenie OSN schválilo v roku 1993, sa pod pojmom násilie páchané na ženách chápe akýkoľvek čin násilia založený na rodovej nerovnosti, ktorého dôsledkom je... ..fyzické, sexuálne alebo psychické poškodenie trpiacej ženy, vrátanie vyhrážania sa..., nátlaku, alebo akéhokoľvek odňatia slobody, či už vo verejnom alebo súkromnom živote.“⁷

Všetko to možno legitímne vnímať ako súčasť ochrany ľudských práv, ale nebolo by vhodné nazvať manžela – opilca mlátiaceho ženu alebo špekulujúceho majiteľa továrni, ktorý nevypláca mzdu, porušovateľmi ľudských práv. Nakoniec, aj väčšina rozumných feministických organizácií nebojuje proti agresívnym mužom priamo, ale snaží sa primäť štát k legislatívnemu ošetrovaniu a zásahu v tejto veci. Iné riešenie je nekonceptné a zdá sa, že pri posúvaní tohto problému do inej roviny ako kriminálnej, medzinárodné organizácie skôr ustupujú tlaku feministických, odborárskych alebo iných aktivistických skupín. Akonáhle štát uzná spomenuté činy za problém a v mene ochrany ľudských práv ich pokryje v svojom právnom systéme, nemala by byť ochrana pred nimi principiálnym problémom. Spomenuté činy ani nemajú charakter akejsi politickej výnimočnosti a nepredstavujú žiadne také akty, ktoré by mali byť vnímané nad rámec ostatných kriminálnych činov. Z hľadiska teórie ľudských práv sú významné predovšetkým také činy proti záujmom

a právom jednotlivcov i skupín, po ktorých je obtiažne zabezpečiť potrestanie pôvodcu a náhradu pre poškodených.

Teda, pokiaľ má porušenie záujmov chránených ľudskými právami primitívnu podobu, väčšinou si s nimi rýchlo poradí štát. Zaujímavé sú len také subjekty, ktoré sú tak dobre organizované a tak mocné, že štát má s nimi problémy. Preto subjekty, ktoré majú byť v tejto štúdií identifikované, by preto mali byť takého druhu, že moderný národný štát ich nie je schopný rýchlo spacificikovať.

Žiaľ, len málo teoretikov si dnes uvedomuje zmenu pomerov a nástup nových subjektov a nových výziev. Len ojedinele sa možno stretnúť s úvahami o novej situácii:

„Ďalšia veľká výzva v oblasti ochrany leží dnes v diverzifikácii možných zdrojov porušenia ľudských práv. Okrem tradičných porušení, presnejšie porušení niektorých občianskych a politických práv (ako sloboda myslenia, vyjadrovania, šírenia informácií a práva na riadny súdny proces), vyskytujú sa ďalšie závažné diskriminácie (členov menších a ďalších zraniteľných skupín) rovnako ako porušenia základných práv. Napríklad stačí iba pripomenúť porušenia spáchané finančnými agentúrami a držiteľmi ekonomickej moci, ktorých rozhodnutia vrhajú tisíce ľudských bytostí do chudoby viac alebo menej extrémnej alebo porušenia zo strany tajných vyhladzovacích skupín bez zjavnej známky prítomnosti štátu, alebo porušenia spáchané tými, čo ovládajú média, alebo porušenia vyplývajúce zo zmŕtvychstania fundamentalizmu a náboženskej ideológie a roznych foriem netolerance, rovnako ako porušenia vyplývajúce z korupcie a nepotrestania zločinov.“⁸

Keď sa teda má hovoriť o nových subjektoch schopných porušiť ľudské práva a základné slobody iných, je na čase sa im venovať podrobnejšie a názory Antônia Canada nemusia byť rozhodujúce.

Davidári a ekologickí aktivisti by začali nadnárodnými spoločnosťami a veľkými finančnými korporáciami, lebo podľa nich dnes ovládajú planetárnu ekonomiku. „V súčasnosti dve stovky korporácií ne celým svete ovládajú pres čtvrtinu svetových aktivít a jejich kontrola roste.“⁹ Tieto nadnárodné spoločnosti sú vnímané nie len ako mocensky porovnateľné so štátmi (príjmy mnohých sú vyššie ako hrubý domáci produkt nejedného štátu) ale ako vnútorne nedemokratické a sledujúce čisto záujmy investorov. „Termín fašizmus pochádza z oblasti politiky, takže ho nelze použiť v prípade korporácií, ale když se nad nimi zamyslíme, moc je organizována přísne směrem shora dolů... ..Směrem vzhůru sa neuplatňuje žiadna moc... Lidé sa

⁷ ZUZANA MAGUROVÁ: Právne aspekty domáceho násilia: zborník Ľudské práva a právny status na prelome tisícročí, Veda, Bratislava, 1999, st. 301.

⁸ ANTONIO A. CANCEDO: The Interdependence of All Human Rights – Obstacles and Challenges to Their Implementation: International Social Science Journal 158, December 1998, Unesco, Oxford, st. 517–518.

⁹ NOAM CHOMSKY, Tajnosti, lži a demokracie, Votobia, Olomouc, 1999, st. 17.

mohou bouřit, předkládat návrhy, ale totéž platí i o otokářské společnosti...“¹⁰

Dnešné sústredenie sa na nadnárodné spoločnosti je trochu prekvapujúce, pretože veľké nadnárodné spoločnosti tu boli od čias Fuggerovcov a Holandskej Východoindickej spoločnosti. Okolo roku 1900 bola úroveň globalizácia, presunu kapitálu a pracovnej sily cez hranice a fúzovania veľkých spoločností (samozrejme v relatívnych sumách) porovnateľná s dnešnou. Akurát svetové vojny a komunistické revolúcie zastavili a na istý čas zvrátili tento proces globalizácie. Avšak vtedy s výnimkou Latinskej Ameriky (kde nakoniec vznikol pojem banánová republika pre štát ovládaný severoamerickými vlastníckymi plantážami) boli partnerom týchto veľkých investičných zoskupení predovšetkým veľmoci, ktoré dokázali uregulovať ich činnosť aj vo svojich kolóniach. Čo sa dialo niekde inde, nebolo zaujímavé. Aj dnes nie je hlavným problémom ich relácia s niektorým veľkým bohatým štátom ale s menšími rozvojovými a postsocialistickými štátmi, ktoré sú okázané na ich investície. „...globálne trhy... ..zmenšili schopnosť štátů vykonávať funkcie, ktoré vykonávali v minulosti. Regulačné funkcie, napr. v oblasti sociálnej péče, vyžadujú buď daně nebo regulace, a jelikož kapitál je mobilní, může odejít a zbavit stát onoho blahobytu, onoho bohatství, které by se malo přerozdělit.“¹¹

A samozrejme, nadnárodné spoločnosti sú veľmi bohaté, dokážu ovplyvňovať rôznymi cestami štátnu moc a vďaka svojmu svetovému charakteru unikajú spod moci štátu. Ale nemá význam ich úplne demonizovať – rovnocennými so štátom sa môžu stať len za určitej situácie. „Obchodní firmy, obzvláště nadnárodní společnosti, mohou získat značnou ekonomickou moc a jsou s to ovlivnit politiku jak doma, tak v kdekoliv jinde. Největší nadnárodní společnosti dnes mají rozpočet přesahující rozpočty několika států. Existují však některé situace, v nichž jejich moc nemůže soupeřit s mocí států – obzvláště důležité jsou zde faktory týkající se území a kontroly prostředků násilí...Průmyslové korporace nejsou vojenskými korporacemi, ať je jejich ekonomická síla sebevětší, nemohou fungovat jako politické, legální entity, které vládou na daném území.“¹² A aj keď sú rovnocenné štátu, šéfovať im nemusia vyslovene bezohľadní gauner, ako sa niektorí kritici domnievajú. Ich personálni substrát môže byť prinajmenšom rovnako dobre vychovaný a rešpektujúci zákony ako štátne úradníctvo. Aj radikálny kritik Chomsky priznáva: „Tak tochu přeháním, protože korporace podléhají určitým zákonným nařízením a jistý stupeň veřejné kontroly přece jen existuje...“¹³ Ako možní porušovatelia ľudských práv vystupujú v situácii, keď sa dokážu vyvliecť z kontroly

štátov a dokonca dokážu priamo ovplyvňovať ich politiku, čo je prípad predovšetkým nie príliš bohatých krajín. Nadnárodným spoločnostiam sa veľmi približujú aj vnútroštátne **veľké hospodárske subjekty**. Najmä v malých štátoch, kde celé hospodárstvo stojí na dvoch-troch veľkých podnikoch, majú veľkú nezávislosť na politickej moci a dokonca práve naopak, každá vláda ich musí rešpektovať. Vďaka svojmu takmer monopolnému a výsadnému postaveniu môžu využívať rôzne formy ekonomického a aj priameho nátlaku na to, aby podrobili jedincov i menšie podniky svojej vôli... Pritom ekonomické prinútenie sa stále nechápe ako násilné porušenie ľudských práv, i keď sa možno opodstatnene domnievať, že svojimi dôsledkami sa blíži prinúteniu násilím. Je zaujímavé, že mnohí liberáli, ktorí tak dôrazne požadujú demokratizáciu a transparentnosť politickej moci, úplne obchádzajú oligarchický charakter veľkých súkromných podnikov, ktoré sa dnes hlavne v malých štátoch stávajú alternatívnymi mocenskými centrami.

Na tomto mieste sa priamo vnucuje pokúšenie rozoberať rôzne lobbistické skupiny a politické strany, ktoré sa snažia bezohľadne presadiť v spoločnosti svoje záujmy a tak porušujú ľudské práva. Ale treba uviesť, že ich cieľom je predovšetkým ovplyvniť výkon štátnej moci alebo sa chopiť moci v rámci štátu, takže nakoniec zodpovednosť za to preberie štát. A ich pôsobenie je zasadené do právneho a mocenského rámca štátu – väčšinou ich dokáže ukontrolovať.

Osobitné je postavenie médií, hlavne médií elektronických. Tie by mali byť schopné vo veľkej miere ovplyvňovať politický život, v demokratickom štáte spracovávaním verejnej mienky držať štát v šachu a v prípade monopolného postavenia obmedzovať slobodu prejavu a rôzne kultúrne práva – napríklad že by sabotovali úsilie štátu o sprostredkovanie občanom práva využívať plody kultúrneho a vedeckého života, k čomu sa štáty zaviazali v článku 15 Medzinárodného paktu o hospodárskych sociálnych a kultúrnych právach. Avšak nie je tu žiadny priamy dopad na práva občanov, štát väčšinou ustráži, aby pôsobili v rámci určenom zákonom, môže im odobrať licenciu a v nie poslednom rade – televíziu možno vypnúť a noviny radšej vôbec neotvoriť. Média sú schopné pôsobiť, len keď ich ľudia sami, dobrovoľne z vlastnej vôle prijímajú. Veľmi ťažko by sa dokazovalo, že nejakou zámernou manipuláciou a atakmi na podvedomie porušujú niektoré ľudské práva.

Tolko kritizované medzinárodné organizácie nemôžu byť z právneho hľadiska porušovateľmi ľudských práv (hoci sa samozrejme môžu dopustiť činov proti záujmom v deklaráciách ľudských práv uvedených). Mimovládne organizácie môžu vyvíjať svoju činnosť len so

¹⁰ NOAM CHOMSKY, Tajnosti, lži a demokracie, Votoba, Olomouc, 1999, st. 9.

¹¹ GEORGE SOROS: Tržní Fundamentalismus a otevřená společnost, OS, 12/1999, Bratislava, st. 49.

¹² ANTHONY GIDDENS: Důsledky modernity, Praha, 1998, st. 68.

¹³ NOAM CHOMSKY, Tajnosti, lži a demokracie, Votoba, Olomouc, 1999, st. 10.

súhlasom štátu, a reálne len v štáte dostatočne stabilizovanom. Pri medzinárodných vládnych organizáciách ide jednoznačne o predženú ruku spoločenstva štátov, ktoré vlastne preberá za ich činnosť zodpovednosť. Iná je situácia tam, kde pre rozvrat miestnej štátnej moci medzinárodné organizácie alebo spoločenstvo prevzali úlohu štátu – tam však o nich možno povedať presne to, čo o štáte. Rovnako možno opísať aj pôsobenie okupačnej moci cudzeho štátu na území druhého. Z hľadiska ľudských práv a ich porušovania jednoducho nie je vhodné hlásať, že nejaký štát porušuje ľudské práva na území druhého. Ak sa tak fakticky deje, ide predovšetkým o akt agresie a o vojnu – zásah do suverenity iného štátu alebo o okupáciu – teda stav, kde okupačná moc preberá v rozhodujúcich oblastiach zabezpečovania bezpečnosti a práv obyvateľov funkciu štátnej moci.

Politický terorizmus je len variantou revolučného násillia. Jeho prepojenie so štátnou mocou je na rozdiel od organizovaného zločinu slabé (veď bojuje proti štátu!) a tá je za normálnych okolností ho schopná pacifikovať. Väčší význam nadobúda, keď je podporovaný zo zahraničia iným štátom alebo, keď prerastie do občianskej vojny – ale potom vlastne voči sebe už stoja „dva štáty v jednej krajine“.

Najväčšou hrozbou pre ľudské práva je dnes bez akýchkoľvek pochybností **organizovaný zločin**. Ten dokáže úplne rozleptať akékoľvek spoločenské inštitúcie a ochromiť celý štát. Nie lenže znehodnocuje také práva ako právo na rozvoj a slobodu podnikania, ale bezprostredne ohrozujú právo na život, slobodu a vlastníctvo jednotlivcov. V krajine zasiahnutom masovým výpalníctvom nie je možný ekonomický rozvoj. Štát fakticky stratil schopnosť organizovaný zločin potlačiť a v niektorých oblastiach štruktúry organizované zločiny vlastne akoby nahradili štát. Do takého rozmeru tento problém dokázal vyrásť z dvoch príčin. Prvá z nich bola demokratizácia spoločnosti a istá laicizácia štátu. Štát zo svojim úradníctvom prestal byť uzavretou kastou s výsadným postavením, do ktorej bolo ťažko preniknúť zdola, doplnala sa len z istých vrstiev po starostlivej príprave a profesionálny kódex fakticky bránil členom tejto kasty morálne degenerovať. Celkovým rastom blahobytu a pracovného trhu vo vyspelých spoločnostiach štátni úradníci stratili strach pred stratou zamestnania a niekdajší princíp, že štát sa o svojich zamestnancov vždy postará (spomeňme si na niekdajšie osobitné kategórie zamestnaní s osobitnými výhodami a dôchodkami: štátni úradníci, vojaci, policajti, železničari atď.), prestal byť taký atraktívny. Zároveň akonáhle sa veľká časť štátnych funkciónárov začala dosadzovať voľbou – hlasovaním ľudu, otvorila sa pre mafiu vynikajúca cesta preniknúť do štátneho aparátu a politických kruhov. Keď najvyššie štátne funkcie boli až do začiatku 20. storočia vyhradené aristokratom, nejaký mimiprávny nátlak na nich a vydieranie sa nejavili byť závažným problémom – mali vždy svoje sídlo a dosť sluhov, ktorý ich ochrá-

nili. V súčasnosti je napríklad štátny tajomník ministerstva spravodlivosti bývajúcí v paneláku, a ktorý ak aj nechodí nakupovať sám, tak do samoobsluhy musí poslať svoju rodinu, omnoho zraniteľnejší.

Najväčšia hrozba mafie nie je v tom, že to je veľmi dobre organizovaná skupina po zuby vyzbrojených chlapíkov neštítiacich sa ničoho – s takými si štát vpodstate vedel vždy poradiť, lebo takých mužov mal vždy viac a lepšie ozbrojených a vedených. Ale v tom, ako mafia preniká do štátneho aparátu, polície a justície a dokáže ich účinne paralyzovať.

Druhou príčinou vzostupu organizovaného zločinu je už spomenutý dobrovoľný ústup štátu z istých pozícií. Štát sa sám obmedzil v prostriedkoch, ktoré bude používať. Aby štát mohol potrestať niekoho, kto spolupracuje s mafiou, musí hľadať dôvody na jeho zadržanie, v relatívne korektnom procese mu dokázať jeho porušenie zákona a nakoniec ho držať obmedzený čas v dnes celkom znesiteľnom väzení. Mafia takéto zábrany nemá, kto sa jej znepáči alebo kto nebudaj spolupracuje so štátom proti nej, vystavuje svoj život i život svojej rodiny nebezpečenstvu smrti, ktorej bude možno predchádzať i mučenie, lebo paralyzovaný štát už nie je schopný jedinca ochrániť. Zdravo uvažujúci človek – s kým by sa rozhodol spolupracovať a proti komu?

Prípadné násillie zo strany štátu, ktoré by zákonite muselo byť inštitucionalizované, je pre jednotlivca, ktorý mu padne za obeť menšou nočnou morou ako neinštitucionalizované násillie zo strany organizovaného zločinu. Proti inštitucionalizovanému násilliu je možné sa niekam odvolať, podať sťažnosť a i jeho vykonávatelia sa musia riadiť nejakými predpismi, na ktoré sa možno odvolať a v rámci ktorých možno vyjednávať. Postavenie disidenta, ktorý sa v pomerne pokojných sedemdesiatych rokoch dostal do rúk ŠtB, bolo neporovnateľné s osudom jedinca, ktorý sa dnes dostane do konfliktu s mafiou a nebudaj do rúk jej nájomných zabijákov.

Úlohou každého štátu je trestať kriminalitu, istou nevýhodou právneho štátu je, že sa tak musí diať v súlade s ľudskými právami a zákonmi, v prípade ktorých sú veľmi prísne požiadavky na ich obsah. Preto žiaľ, je organizovaný zločin zjavne neporaziteľný tradičnými metódami právneho štátu. Keby štát a polícia mohli bez zdhavého dokazovania používať také prostriedky represie ako v čadse, keď štát budoval svoju moc (mučenie, brutálne popravy, likvidácia celých rodín, bezohľadné inkvizičné vyšetrowanie, udeľovanie trestov bez riadého procesu), problém organizovaného zločinu by sa možno rýchlo vyriešil. Veď režimy tvrdej ruky ako fašistické Taliansko alebo ZSSR dokázali udržať organizovaný zločin v určitých hraniciach. Obrovský vzostup podsvetia nastal až po ich páde... No režim tvrdej ruky nehľadiaci na prostriedky by síce možno dokázal potlačiť organizovaný zločin, ale nie je isté, či potom za takýchto podmienok by sa občania naozaj cítili bezpečnejšie a viac by sa tešili z výhod, kto-

ré im deklarujú ľudské práva. Objektívne však treba priznať, že niektoré predstavy relativizujú vzťah medzi mierou násillia a úspechom v boji proti kriminalite – rozhodujúcim je úspešnosť odhaľovania zločinnosti a vedomie nevyhnutnosti odplaty. A samozrejme – spoločnosť musí poskytnúť svojim jedincom možnosť, aby si dôstojnú obživu mohli zaobstarať aj iným legálnym spôsobom.

Nie je jasné, ako vyriešiť túto otázku. „V moment, keď sa organizovaný zločin stal rovnocenným mocenským protivníkom štátu, právny charakter štátu sa stáva vážnou prekážkou účinnosti jeho boja proti organizovanému zločinu.“¹⁴

Nikdy sa nesmie zabúdať na to, že istá umiernenosť štátu vo vzťahu k narušovateľom jeho zákonov (procesné pravidlá, humánne tresty, ohľad na ľudské práva) bola daná nie iba mocenskou dominanciou štátu, ale i jeho morálnou autoritou, ktorú uznávali do istej miery aj porušovatelia zákonov. Tí rešpektovali, alebo boli rýchlo donútení rešpektovať, štátne úrady alebo pravidlá hry ustanovené štátom. A aj ich obrana voči štátu sa diala zväčša v rámci týchto pravidiel a elementárneho spoločného hodnotového systému (náboženského, tradičného, nacionálno-etatického) či v rámci ľudového rešpektu k vrchnosti. Toto dnes pre organizovaný zločin neplatí a bežne sa používajú ťahy, ktoré nie sú férové (napr. osobné vyhrážky sudcom a ich rodinám), štát proti tomu nie je schopný účinne zasiahnuť, lebo po nich nenasleduje okamžitá a drastická sankcia – napríklad poprava, akú by zrejme nariadil niekdajší feudál so súdnou právomocou, keby sa ho niekto pokúsil takto rozdráždiť. Štát rešpektuje pravidlá, ktoré na seba sám uvalil – preto často ťahá za kratší koniec v konflikte s tými, čo nerešpektujú nič.

V tejto eseji nebola rozobratá situácia v rozvojových krajinách, kde dochádza k oživovaniu kmeňových a nábožensky organizovaných skupín, a štát európskeho typu tam často existuje len formálne. Tam by sa okrem štátu, veľkých ekonomických subjektov, nadnárodných spoločností a organizovaných zločineckých skupín dali nájsť aj iné subjekty (kmeňové štruktúry, náboženské korporácie), ktorými sa klasici príliš nezaoberali, lebo v Európe už boli v ich časoch dávno prekonané.

Ak zhrnieme hlavné myšlienky do niekoľkých téz, tak faktickú fyzickú schopnosť ohroziť záujmy označované ako ľudské práva iných má každý subjekt obdarený dostatočnou silou. Avšak porušiť ľudské práva z právneho hľadiska tak, aby to právo klasifikovalo ako porušenie ľudských práv, môže len štát alebo subjekt mocensky štátu takmer rovnocenný, teda taký o ktorom sa možno oprávnene domnievať, že klasický národný štát dnes s ním nedokáže spraviť poriadok. Takýto subjekt sa vyvíjokel spod mocenskej kontroly štátu, štát ho nie je schopný prinútiť rešpektovať tie záujmy, ktoré sú enumerované v deklaráciach

ľudských práv. Tzv. nové subjekty sú minimálne dva: nadnárodné spoločnosti a organizovaný zločin. Štát by preto v otázke ľudských práv vlastne nemal byť nútený preberať zodpovednosť za ich konanie. Naopak, musíme hľadať cesty, ako by mohol obnoviť svoju kontrolu nad nimi alebo proti nim bojovať. Lebo na rozdiel od štátu, ktorý môže byť demokratický a právny a dá sa s ním vyjednávať, niet demokratickej mafie a aj nadnárodné spoločnosti sú organizované na oligarchickom základe.

LITERATÚRA

- Eduard Bárány: *Rechtsstaat and Organized Crime*, zborník European Round Table Conference: National and International Aspects in Countering Organized Crime and Terrorism, Bratislava, 29–31 March 1995
- Ján Čipkár: *Právo na priaznivé životné prostredie a koncepcia trvalo udržateľného rozvoja*, zborník Ľudské práva a právny status na prelome tisícročí, Veda, Bratislava 1999
- Anthony Giddens: *Dúsledky modernity*, Praha, 1998
- Noam Chomsky, *Tajnosti, lži a demokracie*, Votoba, Olomouc, 1999
- J.L.Lukaševa: *Obščaja teorija prav čeloveka*, Izdatelstvo Norma, Moskva, 1996
- Zuzana Magurová: *Právne aspekty domáceho násillia*: zborník Ľudské práva a právny status na prelome tisícročí, Veda, Bratislava 1999
- Jacques Maritain: *The Rights of Man and The Natural Law*, Charles Scribners Sons, New York, 1951
- Peter Perenthaler: *Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre*, Springer Verlag, Viedeň, 1986
- Viera Strážnická, Štefan Šebesta: *Človek a jeho práva*, Juga, Bratislava, 1994

ČASOPISECKY PUBLIKOVANÉ MATERIÁLY

- Antonio A. Cancedo: *The Interdependence of All Human Rights – Obstacles and Challenges to Their Implementation*: International Social Science Journal 158, December 1998, Unesco, Oxford, st.517
- George Soros: *Tržní Fundamentalizmus a otevřená společnost*, OS, 12/1999, Bratislava

DOKUMENTY

- Všeobecná deklarácia ľudských práv, 1948
- Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, 1966

¹⁴ EDUARD BÁRÁNY: *Rechtsstaat and Organized Crime*, zborník European Round Table Conference: National and International Aspects in Countering Organized Crime and Terrorism, Bratislava, 29–31 March 1995, st. 92.